

and destroy the myth that «before everything was bad, but now everything is good», not to repeat the mistakes of historical experience, we need to engage in reliable public information. , in compliance with all the requirements of the principle of publicity, comprehensively cover the positive and negative aspects of a particular historical period of time, document everything to support and publish in a variety of sources.

Key words: ideology, fight against crime, Soviet period, normative-legal regulation.

Книш В.В.

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Постановка проблеми. В юридичній науці загальноприйнятим є розуміння, що конституційно-правова відповідальність може існувати лише за наявності конституції (конституційних актів) та розвиненої системи конституціоналізмі. Разом з тим, на наш погляд, такий вид відповідальності може існувати, не будучи обумовленим наявністю чи відсутністю конституції чи конституційних актів. Це пояснюється тим, що, по-перше, суб'єкти державно-владних відносин існували у попередні епохи незалежно від наявності конституційних актів. По-друге, між ними все одно формувалась система взаємовідносин та взаємовідповідальності залежно від характеру субординації чи характеру владних повноважень. По-третє, функції конституційних норм (в т. ч. й у сфері досліджуваного нами виду відповідальності) успішно виконувались за допомогою інших соціальних регуляторів (зокрема, правових звичаїв).

Враховуючи сказане, нами обґрунтовується існування конституційно-правової відповідальності на українських землях на різних періодах державності. Тому дослідження особливостей визначеного правового інституту, на нашу думку, слід розпочати з вивчення особливостей позитивної та негативної конституційно-правової відповідальності Київської Русі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання юридичної відповідальності на загальнотеоретичному рівні досліджу-

вали С. Алексеев, А. Бобильов, О. Вітченко, В. Гойман, В. Горшенев, Ю. Гревцов, Л. Завадська, О. Зайчук, В. Казимирчук, В. Кудрявцев, Ю. Кривицький, С. Лисенков, О. Малько, О. Мельник, Н. Онщенко, А. Поляков, П. Рабінович, Ю. Решетов, В. Сиріх, О. Скакун, Т. Тарахонич, Ю. Шемшученко, Л. Явич.

На рівні конституційного права питанням конституційно-правової відповідальності присвячені наукові дослідження, які здійснили К. Басін, В. Кафарський, І. Кресіна, О. Майданик, В. Погорілко, В. Полевий, В. Федоренко, А. Червяцова, В. Шаповал та інші науковці.

Виділення недосліджених частин проблеми. Разом з тим, питання становлення конституційно-правової відповідальності у межах правової системи Київської Русі потребує окремого наукового дослідження як невід'ємний елемент генези даного правового інституту в Україні.

Постановка завдання. Отже, враховуючи усе вищенаведене, метою даної наукової статті є дослідження особливостей становлення конституційно-правової відповідальності у рамках правової системи Київської Русі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Київській Русі склалась своєрідна система органів державної влади та розподілу владних повноважень між ними. Як зазначає П. П. Захарченко, Великий князь київський очолював державу. На стадії її формування функції князя полягали головним чином в організації збройних сил, командуванні ними, збиранні данини, налагодженні зовнішньої торгівлі. У той час утворився князівський домен (маєток із землями та обслугою), в якому князі вели власне господарство [1].

Згодом діяльність князя ускладнилася, а функції розширилися. У нього зосередилися законодавчі (прийняття законів), виконавчі (призначення та контроль за органами місцевої влади), судові (найвища судова інстанція) функції. На початку XI ст. князь перетворився на типового середньовічного монарха. Проте в кінці століття князівська влада послабилася, почалися міжусобиці, які вдалося припинити лише на початку XII ст. Володимирові

Мономахові. На незначний період він зумів відновити одноосібну, консолідовану монархію [1].

Отже, на базі вищесказаного можна вести мову про утвердження засад так званої універсальної позитивної конституційно-правової відповідальності Великого князя. Ця універсальність проявилась у широкому колі його повноважень які, визначали широкі межі відповідальності позитивної у різних сферах суспільного життя, зокрема: 1) у законодавчій сфері – через прийняття нормативно-правових актів з різних питань життєдіяльності суспільства; 2) у сфері виконавчо-управлінської діяльності – через здійснення кадрових призначень на різних рівнях управління; 3) у галузі правосуддя – через наявність у нього найвищої судової влади.

Як констатував П. П. Захарченко, за звичаєвими правилами престолонаслідування великокнязівський стіл діставався старшому в роду. Такий принцип засвоєння влади називався порядком родового старшинства або «горизонтальним». За ним князівська влада переходила від старшого брата до молодшого, а після смерті його і представників старшого покоління – від сина старшого брата до сина наступного за віком. Інший – вотчинний або «вертикальний», за яким окремі землі ставали родовими маєтками окремих князівських родин. У цьому випадку влада переходила від батька до сина. Перший – характерний для періоду становлення і розквіту Русі, другий – для періоду розпаду держави [1].

На базі наведеного можна стверджувати про динаміку (перехід) конституційно-правової відповідальності у порядку спадкування (за принципом родового старшинства).

Князь також міг виступати також і суб'єктом негативної (ретроспективної) конституційно-правової відповідальності, що мало наслідком його відставки. Це проявлялось у діяльності віче як органу безпосередньої демократії Київської Русі. Прикладом цього стало віче у Києві 1024 р., яке відмовило Мстиславу Володимировичу (брату Ярослава Мудрого), який прагнув стати Великим Князем Київським та очолити Русь. Крім того, віче усунуло з князівської посади Ізяслава Ярославича та визнало князем Всеслава Брячиславича у 1068 р. [2].

Окремим суб'єктом управлінської діяльності та конституційно-правової відповідальності виступало віче як орган безпосередньої демократії.

Як зауважує А. Петровський, вперше термін «віче» зустрічається в «Повісті минулих літ» при описі подій, що відбувалися в місті Білгороді, який потерпав від печенізької облоги. Змучені голодом білгородці «створиша вече», де вирішили віддатися на милість переможцям. Але тут з'явився один «старець», який «не был на вече томь, и выпрашаше: «Что ради вече было? И людне поведаша ему, яко утро хотят ся людне передати печенігом. Се слышав, посла по старейшины градъскыя и рече им: «Слышав, яко хочете ся передати печенегом». Ани же реша : «Не стерпятъ людье глада». И рече им: «Послушайте мене, не передайтеся за 3 дня, и я в что велю, створите». Они же ради обещахася послушати» [3; 4].

Отже, в білгородському віче беруть участь «людье» и «старейшины», тобто рядове населення зі знаттю. «Вечники», порадившись, вирішують відчинити ворогу міські ворота, причому ініціатива, мабуть, в більшій мірі належить «людьям», а ніж старійшинам. «Людье» активно діють не тільки на віче, але й пізніше, при інших обставинах. Саме вони посилають за печенігами, приймають їх в місті, частуючи своїм знаменитим киселем [3; 4].

У даному випадку, по-перше, мова йде про конституційно-правову відповідальність віче за зовнішньополітичні відносини (а особливо – про питання війни та миру). По-друге, слід також акцентувати увагу на тому, що така його позитивна відповідальність базується не на принциповій чи звичайній (звичаєвій) правовій поведінці, а на такій, що обумовлена конформістською (приспосованською) чи маргінальною правосвідомістю та правовою поведінкою, готовністю беззастережно підкоритись окупації.

Свою специфіку мала специфіка відповідальності та організація віче у Новгороді. Зокрема, жителі Новгорода, як зазначив А. Петровський, доведені до відчаю безчинствами варягів, «исекоша в Поромоне дворе» цих заморських харциз. «И се слыша, князь Ярослав разгневался на гражаны, и собра вои славны тысящу, и, обольстив их, сече, иже бяху Варяги ти исекле; а дружки бежаша

из града». Не встигала ще висохнути пролита кров, як з Києва від сестри Ярослава Предислави прийшла тривожна звістка про смерть батька, великого князя Володимира, і про каїнові діяння брата Святополка, що вокняжився на київському столі. Ярослав поспіхом скликав «новгородцов избыток» на віче. «Любимая моя и честная дружина, юже вы исекох вчера в безумии моем, не то-перво ми их златом окупити», – в жалобі говорив князь. Із слізьми на очах Ярослав випросив допомогу в боротьбі зі Святополком. Й мовили незлопам'ятні новгородці: «А мы, княже, по тебе идем». Ярослав «собра вои 4000. Варяг бяшетъ тысяща, а новгородцев 3000; поиде на нь». Так повідомляє про драму в Новгороді місцевий літописець [3; 4].

У вказаному випадку, незважаючи на протиправну поведінку варягів у Новгороді, його віче, спочатку засудивши дії варягів та князя, все ж проявили високий рівень свідомості та позитивної конституційно-правової відповідальності за долю руського державотворення та прийняли вірне рішення про надання Ярославу військової допомоги у війні проти Святополка.

Як зауважив Л. В. Черепнін: «Но, вероятно в действительности все было сложнее. Видимо, велись переговоры, в которых Ярослав обещал новгородцам и денежное вознаграждение, и грамоту с какими-то политическими гарантиями» [3; 5].

Отже, мова йде також і про взаємодію віче з князем у питаннях вирішення безпекових питань з певними гарантіями для сторін та з розподілом відповідальності між ними за виконання своїх зобов'язань.

В. Т. Пашуто розглядає віче як «собрание части «нарочитых мужей», санкционирующее войну и сбор ополчения для князя». При цьому, В. Т. Пашуто опирається на «Повість минулих літ». Під вічем тут маються на увазі народні збори (звичайно, за участю знатних людей), що вирішували надміру важливе питання про военний похід [3; 6, с. 25].

У даному випадку акцент робиться на позитивній відповідальності віче за оборону і зовнішню безпеку держави.

Б. Д. Греков визначає віче на Русі як народні збори класового і докласового суспільства, що скликалися для обговорення і вирішення важливих суспільних справ [3; 7, с. 493].

Такі погляди Б. Д. Грекова на віче також поділяв М. Н. Тихомиров. Він не раз переконувався в тому, що на масових міських зібраннях головували «черные люди» [3; 8, с. 197].

П. П. Толочко висловлює думку про домінуючу роль феодалів на віче. На його переконання, давньоруське віче XI-XII ст. стало втіленням «феодальної демократії», тобто проявом влади великих землевласників та інших привілейованих осіб. П. П. Толочко вважає, що і в цей час при наявності «родоплемінної знаті, старців, військових керівників віче не було всенародними зборами» [3; 9, с. 227; 10, с. 154].

О. Лінниченко, характеризуючи віче, акцентував увагу на тому, що після смерті Святополка кияни збирались на віче і запрошували Володимира до князівства, а самі тим часом розправлялись з прихильниками колишнього покійного князя [3; 11, с. 29].

Це свідчило про те, що віче, описуване О. Лінниченко, взяли на себе підвищену відповідальність за державотворчі процеси.

М. Ю. Брайчевський розглядав віче (на прикладі Новгородда) як орган станово-представницької демократії, який мав чітко обмежений склад, куди входили багаті «дворовласники» [3; 12, с. 359 – 360].

Визначаючи коло питань, що входили до компетенції віча, М. В. Довнар-Запольський, відносив до їх числа законодавчі, судові, а також питання війни і миру. Стосовно ж внутрішнього управління, то віче, хоч і мало на нього сильний вплив, відводило головну роль князівській адміністрації [3; 13, с. 32].

Що ж стосується поглядів І. Я. Фроянова, то він не погоджується з думкою П. П. Толочка, що народ на віче був зручним знаряддям в руках знаті. На думку І. Я. Фроянова, навпаки голос народу досить сильно і владно звучав на цих зборах, змушуючи нерідко князів та інших впливових осіб іти на вимушені поступки. Об'єднані на віче «люди» являли собою досить грізну силу, яка часто навіть могла протистояти могутній князівській дружині [3; 14, с. 164].

Полоцьке віче, на думку Л. В. Алексеева, також мало широкі права. Л. В. Алексеев, розглядаючи управлінські відносини на Полоцькій землі. Він акцентував увагу на своєрідності держав-

но-політичного устрою, що виражалось «в розвитку вичевого начала в XII веке и в слабости княжеской власти. Отношения полоцкого князя с вечем в XII веке носили характер его подчинения последнему» [3; 15, с. 117].

Таким чином, конституційно-правова відповідальність віче у Київській Русі мала наступні особливості: 1) вона могла бути лише позитивною (перспективною), яка стосувалась вибору на пряму розвитку держави, а негативна (ретроспективна) відповідальність віча взагалі не визначалась на нормативному рівні, оскільки до народу неможливо застосувати конституційно-правові санкції; 2) обсяг позитивної конституційно-правової відповідальності віча за колом осіб, які брали у ньому участь, залежно від міста на Русі, міг мати різний характер. Якщо у Києві віче було всенародним, а тому відповідальним за його рішення було все населення (загальна позитивна відповідальність), то у Новгороді така відповідальність була обмеженою (станово-представницькою) внаслідок обмеження кількості осіб, які брали участь у віче; 3) за обсягом і сферою повноважень позитивну конституційно-правову відповідальність народного віча можна диференціювати наступним чином: а) відповідальність за ключові кадрові призначення (наприклад, за вибори князя чи його усунення); б) відповідальність за правосуддя. Віче розглядало окремі судові справи, однак це були, по-перше, одиничні випадки, а по-друге – такі одиничні випадки «народної юстиції» базувались більше на правовому звичаї, ніж на нормативно-правових актах.

Окремим суб'єктом державно-владної діяльності, а відповідно – і суб'єктом конституційно-правової відповідальності, виступала Рада при князі.

Як зауважили В. С. Кульчицький, М. І. Настюк та Б. Й. Тищик, до ради входили наймогутніші феодалы-землевласники, які мали посади у державному апараті, а також представники вищого духовенства. Князь разом з ними обговорював питання оголошення війни, укладення миру, встановлення союзів з іншими державами. У галузі внутрішньої політики діяльність ради виражалася в обговоренні та виданні нових законів. Окрім цього, рада виконувала судові функції, брала участь у розв'язанні військових,

адміністративних, фінансових та інших питань. При відсутності князя або після його смерті рада ставала основним органом влади, який не тільки розв'язував усі питання внутрішньої та зовнішньої політики, а й встановлював владу майбутнього князя.

Разом із князем розглядалися питання зовнішньої політики, укладення союзів, видання нових законів. У разі смерті князя рада тимчасово виконувала функції верховного органу країни [3; 16].

Хоча вона і носила дорадчий характер при князі, проте в окремих випадках брала на себе позитивну відповідальність за державні справи, зокрема: 1) така відповідальність в основному була похідною (а не основною), оскільки Рада при князі носили переважно дорадчий (допоміжний характер); 2) незважаючи на її похідний характер, Рада при князі у рамках визначеного вище статусу несла позитивну похідну конституційно-правову відповідальність: а) у сфері внутрішніх відносин за законодавчу сферу діяльності (участь у обговоренні та виданні нових законів); за реалізацію окремих виконавчо-розпорядчих функцій (вирішення військових, адміністративних, фінансових та інших питань); за реалізацію правосуддя (з тих судових справ, які виносив на Раду князь); б) за сферу зовнішніх взаємин Русі з іноземними державами (зокрема, князь виносив на розгляд Ради питання оголошення війни, укладення миру, встановлення союзів з іншими державами); 3) отримання у надзвичайних ситуаціях основної конституційно-правової відповідальності за державотворення та реалізацію державної політики (у випадку смерті князя рада тимчасово виконувала функції верховного органу країни, а також могла самостійно визначати обсяг повноважень майбутнього князя – правонаступника).

Як зазначає В. М. Іванов, до структури центральних органів влади належали князівські з'їзди (снєми), які скликалися Великим князем для вирішення питань війни й миру, змін у державному устрої, порядку зайняття столів, ухвалення найважливіших законодавчих актів. Так, на снємах у 1072 р. у Вишгороді було схвалено «Правду Ярославичів», у 1101 р. та у 1103 р. під Києвом вирішувалися питання війни й миру з половцями. Важливі рішення, спрямовані на припинення чвар між Рюриковичами за

спадкове право на управління удільними отчими територіями та об'єднання військових сил перед половецькою загрозою прийняв Любецький з'їзд князів 1097 р. З'їзд закріпив два основоположні принципи взаємин між Рюриковичами: а) принцип успадкування земель батьків («хай кожен тримає отчину свою») та принцип суверенітету князів – намісників Великого князя в їхніх володіннях («не переступати межі братньої»). У снємах брали участь місцеві князі, їхні союзники (брати), васали (сини), наймогутніші бояри, інколи – церковна знать. У період послаблення влади Києва значення князівських з'їздів набуло особливої вагомості – їхні рішення певний час мали силу загальнодержавних законів. Але вони не змогли зупинити процес феодалної роздробленості [17, с. 62 – 63].

Аналіз діяльності князівських з'їздів дає можливість встановити наступні особливості їх позитивної конституційно-правової відповідальності у сфері державотворення: 1) це була історично визначена форма колегіальної (колективної) конституційно-правової відповідальності; 2) сфера конституційно-правової відповідальності князівських з'їздів обмежувалась законодавчими повноваженнями (наприклад, затвердження у Вишгороді у 1072 р. «Правди Ярославичів»), повноваженнями в оборонній сфері (вирішення питань війни та миру з половцями у 1101 р. та у 1103 р.), повноваженнями розподілу князівської влади на Русі (принцип успадкування земель батьків та принцип суверенітету князів – намісників Великого князя в їхніх володіннях).

Що ж стосується інших органів державної влади, розмежування функціональних повноважень між ними, а відповідно – і сфер та напрямів відповідальності, то з цього приводу П. Захарченко та А. Петровський зауважили, що на Русі формування відбувалося двома способами: 1) впровадження десяткової або чисельної системи, започаткованої в IX – X ст. у князівському дружинному війську. З часом, коли військові походи припинилися, а кордони Русі в основному визначилися, вона перетворилася на територіально-адміністративну систему управління. Якщо в період військової демократії так називалися окремі військові одиниці (тисяцький – командувач тисячі осіб, соцький – 100, десятиць-

кий – 10), то з посиленням своєї влади князь призначав регіональних намісників із найбільш відданих йому людей. Ними зазвичай були колишні керівники підрозділів князівської дружини. Тисяча стала територіальним округом, підпорядкованим тисяцькому. Він був одночасно командувачем збройних сил, зосереджував у своїх руках фінансові, судові, поліцейські функції в окрузі. Соцькі очолювали фінансово-адміністративні органи на території сотні. Сотня, на думку дослідників, особлива одиниця міст або приміської зони. Десяцькі, ймовірно, існували у волостях; 2) запровадження двірцево-вотчинної системи, що формувалася паралельно з десятковою і вирішального значення набула в XI – XII ст. Вона полягала в тому, що повноваження слуг, котрі працювали у князівському палаці, значно розширювалися. З посиленням князівської влади колишні придворні очолили окремі галузі управління всього князівства (на кшталт сучасних міністрів). Так, один із двірцевих чинів, воєвода, стає на чолі збройних сил князівства, конюх клопотався забезпеченням війська кіньми тощо [1; 3].

Висновки. Вищенаведене дає можливість стверджувати, що поєднання десяткової (сотенної або чисельної) системи з двірцево-вотчинною були своєрідними середньовічними засадами поєднання децентралізації та централізації у ранньофеодальному середньовічному розумінні. Звідси можна вивести децентралізаційні та централізаційні тенденції у втіленні засад їх позитивної конституційно-правової відповідальності. Це проявилось у наступному: 1) передача частини князівської влади та державно-правової (конституційно-правової) відповідальності на місця спочатку у військовій, а згодом – у виконавчо-розпорядчій, судовій сфері та у правоохоронній діяльності (тисяцьким, соцьким і десятським); 2) розширення повноважень, а відповідно – і сфери державно-правової (конституційно-правової) відповідальності осіб, які спочатку виконували виключно явірцеві повноваження, а згодом – отримали виконавчо-розпорядчі функції в окремих сферах суспільного життя (практично здобувши відповідальність та функціональні повноваження на рівні сучасних міністрів чи державних секретарів).

Як зазначили П. Захарченко та А. Петровський, повноважними представниками князівської влади на місцях були посадники у містах і волостелі у сільській місцевості. Посадник – намісник князя у місті. Він виконував судові функції, збирав данину й мито, відав охороною правопорядку, керував військовими силами міста. Такі ж функції покладалися й на волостеля. Обидва перебували на кормлінні, тобто, не отримуючи платні, мали право на збирання податків продуктами харчування, значну частку з яких залишали для власних потреб. Мали своїх помічників в особі тиунів і вірників, які призначалися з холопів [1; 3].

Виходячи з вищенаведеного, позитивна конституційно-правова відповідальність за державотворчі процеси на місцевому рівні покладалась на посадників та волостелів мала наступні особливості: 1) відповідальність за організацію правосуддя, за виконавчо-розпорядчу-діяльність (особливо – у галузі оподаткування), а також за військову та оборонну діяльність; 2) окремим принципом такої відповідальності також стало поєднання централізаційних засад (у частині підпорядкованості та підзвітності князю, який міг усунути посадників чи волостелів з посади) та децентралізаційних засад (хоча посадники і волостелі офіційно не отримували платні, проте вони фактично формували тогочасні місцеві бюджети, отримуючи з них частину коштів на власне утримання та розподіляючи решту фінансів на потреби адміністративно-територіальних одиниць) [18, с. 52].

1. Захарченко П. П. *Історія держави і права України: навчальний посібник*. URL: http://sites.znu.edu.ua/ua_statehood_history/sereda/Microsoft_Word_-_zakharchenko_p__-storVya_derzhavi_V_prava_ukra_ni.pdf.
2. Котляр М. Ф. *Віче // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2003. 688 с.* URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Viche>.
3. Петровський А. *Віче в київській русі: склад, компетенція, географічне поширення, історіографічні оцінки*. URL: <http://kuprienko.info/petrovs-kij-a-viche-v-kiyvskij-rusi-sklad-kompetentsiya-geografichne-poshirennya-istoriografichni-otsinki/>.

4. *Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. К.: Дніпро, 1989. XVI+591 с. URL: <http://litopys.org.ua/litop/lit.htm>.*
5. Черепнин Л. В. Пути и формы политического развития русских земель XII — начала XIII в. // *Польша и Русь. Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши XII–XIV вв. М., 1974. С. 32–35.*
6. Пащито В. Т. В ущерб истине (по поводу книги о русском вече) / В. Т. Пащито // *История СССР. 1968. № 5. С. 24 – 28.*
7. Греков Б. Д. *Киевская Русь. М., 1953. С. 491–494.*
8. Тихомиров М. Н. *Древнерусские города. М., 1956. С. 185–213.*
9. Толочко П. П. *Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. К., 1987. С. 224–230.*
10. Толочко П. П. *Власть в Древней Руси X–XIII вв. СПб., 2011. С. 154–155.*
11. Линниченко И. А. *Вече в Киевской области. Киев: Унив. тип., 1881. 65 с.*
12. Брайчевський М. Ю. *Твори. К., 2004. Т. 1. С. 359–360.*
13. Довнар-Запольский М. В. *Политический строй Древней Руси. М., 1909. 136 с.*
14. Фроянов И. Я. *Киевская Русь: очерки социально-политической истории. Л. 1980. С. 150 – 184.*
15. Алексеев Л. В. *Полоцкая земля в IX–XIII вв. (Очерки истории Северной Белоруссии). М.: Наука, 1966. 295 с.*
16. Кульчицький В. С. *Історія держави і права України [Текст]: навч. посібник: гриф МОН / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Туцик. Львів: Світ, 1996. 289 с. URL: <https://istoriya-derjprava-books/kulchitskij-vs-nastyuk-mi-tishhik-bj-1997-istoriya-derzhavi-i-prava-ukraini-kniga.html>.*
17. Иванов В. М. *Історія держави і права України: підручник. К.: КУП НАНУ, 2013. 892 с.*
18. Книш В. В. *Правове регулювання конституційно-правової відповідальності суддів в Україні // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Івано-Франківськ: Юридичний ін-т Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника. 2014 Випуск XXXIV. С. 52 – 61.*

Книш В. В. Становлення інституту конституційно-правової відповідальності у правовій системі Київської Русі

Стаття присвячена проблемам генези інституту конституційно-правової відповідальності у рамках правової системи Київської Русі. У ході дослідження автор робить висновок про утвердження засад так званої універсальної позитивної конституційно-правової відповідальності Великого князя. Ця універсальність проявилась у широкому колі його повноважень які, визначали широкі межі відповідальності позитивної у різних сферах суспільного життя, зокрема: 1) у законодавчій сфері – через прийняття нормативно-правових актів з різних питань життєдіяльності суспільства; 2) у сфері виконавчо-управлінської діяльності – через здійснення кадрових призначень на різних рівнях управління; 3) у галузі правосуддя – через наявність у нього найвищої судової влади. Свою специфіку також мала конституційно-правова відповідальність віче у Київській Русі. Вона включала наступні особливості: 1) могла бути лише позитивною (перспективною), яка стосувалась вибору напряму розвитку держави, а негативна (ретроспективна) відповідальність віча взагалі не визначалась на нормативному рівні, оскільки до народу неможливо застосувати конституційно-правові санкції; 2) обсяг позитивної конституційно-правової відповідальності віча за колом осіб, які брали у ньому участь, залежно від міста на Русі, міг мати різний характер. Якщо у Києві віче було всенародним, а тому відповідальним за його рішення було все населення (загальна позитивна відповідальність), то у Новгороді така відповідальність була обмеженою (станово-представницькою) внаслідок обмеження кількості осіб, які брали участь у віче; 3) за обсягом і сферою повноважень позитивну конституційно-правову відповідальність народного віча можна диференціювати наступним чином: а) відповідальність за ключові кадрові призначення (наприклад, за вибори князя чи його усунення); б) відповідальність за правосуддя. Віче розглядало окремі судові справи, однак це були, по-перше, одиничні випадки, а по-друге – такі одиничні випадки «народної юстиції» базувались більше на правовому звичаї, ніж на нормативно-правових актах.

На місцевому рівні конституційно-правова відповідальність за державотворчі процеси покладалась на посадників та волостелів. Вона мала наступні особливості: 1) відповідальність за організацію правосуддя, за виконавчо-розпорядчу-діяльність (особливо – у галузі оподаткування), а також за військову та оборонну діяльність; 2) окремим принципом такої відповідальності також стало поєднання централізаційних засад (у частині підпорядкованості та підзвітності князю, який міг усунути посадників чи волостелів з посади) та децентралізаційних засад (хоча посадники і волостелі офіційно не отримували платні, проте вони фактично формували тогочасні місцеві бюджети, отримуючи з них частину коштів на власне утримання та розподіляючи решту фінансів на потреби адміністративно-територіальних одиниць).

Ключові слова: Київська Русь, правова система Київської Русі, відповідальність, соціальна відповідальність, соціально-правова відповідальність, юридична відповідальність, конституційно-правова відповідальність, конституційно-правова відповідальність державних органів Київської Русі.

Knysht V. V. Formation of the institute of constitutional and legal responsibility in the legal system of Kievan Rus

The article is devoted to the problems of the genesis of the institute of constitutional and legal responsibility within the legal system of Kievan Rus. During the study, the author concludes that the principles of the so-called universal positive constitutional and legal responsibility of the Grand Duke. This universality was manifested in a wide range of its powers, which determined the broad limits of positive responsibility in various spheres of public life, in particular: 1) in the legislative sphere - through the adoption of regulations on various issues of society; 2) in the field of executive and management activities - through the implementation of personnel appointments at different levels of government; 3) in the field of justice - due to the presence of the highest judicial power. The constitutional and legal responsibility of the chamber in Kievan Rus also had its specifics. It included the following features: 1) could only be positive (prospective), which concerned the choice of direction of development of the state, and negative (retrospective) responsibility of the chamber was not determined at the regulatory level, as the people can not apply constitutional sanctions; 2) the scope of positive constitutional and legal responsibility of the council for the circle of persons who took part in it, depending on the city in Russia, could be of different nature. If in Kyiv the chamber was nationwide, and therefore the whole population was responsible for its decision (general positive responsibility), in Novgorod such responsibility was limited (estate-representative) due to the limitation of the number of persons who participated in the chamber; 3) according to the scope and scope of powers, the positive constitutional and legal responsibility of the people's council can be differentiated as follows: a) responsibility for key personnel appointments (for example, for the election of the prince or his removal); b) responsibility for justice. The Chamber considered individual court cases, but these were, firstly, isolated cases, and secondly, such isolated cases of «people's justice» were based more on legal custom than on normative legal acts.

At the local level, the constitutional and legal responsibility for state-building processes rested with mayors and parishioners. It had the following features: 1) responsibility for the organization of justice, for executive and administrative activities (especially in the field of taxation), as well as for military and defence activities; 2) a separate principle of such responsibility was also a combination of centralization principles (in terms of subordination and accountability to the prince, who could remove mayors or districts from office) and decentralization principles (although mayors and districts were not officially paid, but they actually formed local budgets. of which part of the funds for their own maintenance and distributing the rest of the finances for the needs of administrative-territorial units).

Key words: Kievan Rus, legal system of Kievan Rus, responsibility, social responsibility, social and legal responsibility, legal responsibility, constitutional and legal responsibility, constitutional and legal responsibility of state bodies of Kievan Rus.